

Şiir Çevirisi: İkinci Bir Yaratı Eylemi

Ali DEMİR*

GİRİŞ

Yazın sanatları arasında, şiirin çok özel bir alan olduğunu biliyoruz. Dolayısıyla bu özel alanın çevirisinin de kendine özgü sorunları ve güçlükleri olacağı kuşkusuzdur.

Bu saptama bir roman, bir öykü ya da bir tiyatro çevirisinin çok kolay olduğu anlamına gelmemelidir. Estetik kaygı, tat alma, imge örgüsü, yananamlar, kültürel ve bireysel öğeler, biçem sorunu diğer yazın türlerinde de vardır. Çünkü hepsi birer yazın serüvenidir başlı başına. Durum böyle olunca da, çeviri güçlüğü her yazın türü için ister istemez karşımıza çıkacaktır.

Bu bildiri boyutunda ele alınacak konu; şiir çevirilerinin "ikinci bir yaratı eylemi" olup olmadığını tartışmak, bazı örneklerden yola çıkılarak, bu yaratının nasıl bir yaratı olduğunu ya da olabileceğini sergilemektir.

ŞİİR VE ŞİİR ÇEVİRİSİ

Her bireye göre şiir tanımını yapmak ne denli olasıysa, şiir çevirisi konusunda da birbirinden çok ayrı görüşler ortaya atmak o denli olasıdır.

Ama bu görüşleri belki de; şiir çevirisi yapılamaz ya da yapılır tartışmalarının ötesinde, çevrilen şiirin ne denli özgün şiire uygun düşüp düşmediği noktasında tartışmakta yarar vardır.

* Dr.; Gazi Üniversitesi Yabancı Diller Yüksek Okulu Öğretim Üyesi.

Örneğin İlhan Berk¹ Ahmet Haşim'in "şiiir kendi dilinde de açıklanamaz" sözünü anımsatırken, şiiirin çevrilemeyeceğini ileri sürmektedir. Nedeni de "şiiiri yapanın anlam olmadığı" savıdır.

Yine ozan Ahmet Arif, Refik Durbaş'la yaptığı bir söyleşide: "Bazan salonlarda, stadyumlarda şiiir okurken bana laf atıyorlar; Kürtçe oku diye... Bir defa bu saçma bir şey. Bir insan iki dilde şiiir yazamaz. İsterse o insan yirmi dil bilsin, anadili gibi bilsin, gene de yazacağı bir dildir. Şiiir tek bir dilde yazılır çünkü ve yazıldığı dilden başka bir dile de çevrilemez"² derken, şiiirin çok özel bir yazın alanı olduğunu, anadilden (kültürlendiği dil) ana diline (ananın dili) bile çevrilemeyeceğine inanmaktadır. Bu örnekleri çoğaltabiliriz.

Buna karşın şiiirin çevrilebileceğini, çevrilmesi gerektiğini savunanlar, hat-ta doğrudan doğruya çeviri işini yapanlar, olabilirliğin ötesinde, bir yandan bu işin nasıl olması gerektiğini tartışırken, bir yandan da tüm güçlüklerine karşın çeviri eylemini sürdürmüşlerdir.

Meksikalı Ozan Octavia Paz "konuşmayı öğrenmek çevirmeyi öğrenmek-tir"³ derken, önemli bir dil olgusuna parmak basmaktadır. Ana-babamız, çevre-mizdeki insanlar, öğretmenlerimiz anadilimizi öğrenirken "şöyle denmez, böyle denir" türünden uyarılarda bulunurlarken, bilinçaltımıza o dilin düşün ve dizge kalıplarını yerleştirmeye çalışmışlardır. Toplumsal, kültürel ve bireysel gerçekliklerden; düş ve düşünce evreninden yola çıkılarak, belli bir dilde yaratılan şiiir, o dilin bir başka biçimde söylenişi, yani dil içinde yeni bir dil yaratma eylemi de-ğil midir? Eğer durum böyleyse, bir şiiiri bir başka dile çevirmek ya da aktarmak ikinci bir yaratı eylemi olmayacak mıdır?

Burada önemli olan, bir dilden başka bir dile aktarım sırasında karşımıza çıkan her türlü dilsel ve sessel öğeyi aşmak ya da aşamamak sorunudur. Çünkü Berke Vardar'ın dediği gibi "... çevirinin yalnız bir aktarma olmakla kalmayıp, deyiş özelliklerini ve yananamları da olanca çeşitlilikleriyle birlikte verebilen bir tür yaratım eylemiyle özdeşleşmesi gerekir. Güçlükler şiiir çevirisinde büsbütün yoğunlaşır. Burada gösteren de işe karışır, sesler ve bürünsel (bürüne ya da pro-zodiye ilişkin olan) öğeler de çevirmenin karşısına dikilir. Çevirinin olanaksızlığı-nı öne sürecekt denli ileriye gidenlere de bu düzlemde rastlanır daha çok. Gerçekten de, gösterenlerin bürün olgularıyla birlikte bir dilden öbürüne aktarabil-mek hiçbir biçimde söz konusu olamaz. Olsa olsa yaklaşık bir izlenim uyandırmak amaçlanabilir. Böylece yorum zorunluluğu en geniş boyutlarına ulaşır. Çün-

1 Berk, İlhan, Çeviride Şiiir Dili, Türk Dili, Çeviri Sorunları Özel Sayısı, TDK, Ankara, 1978, Sayı 322, s. 71.

2 Durbaş, Refik, Ahmet Arif Anlatıyor: Kalbim Dinamit Kuyusu, Cem Yay., İstanbul, 1990, s. 67.

3 Paz, Octavio, Düşler Boyunca Yaratmak, Çev.: Ahmet Cemal, Cem Yay., İstanbul, 1990, s. 61.

kü hem anlam hem de ses olarak aktarılması gereken bir öge niteliği edinir; kısacası anlamı hem içeren, hem aşan, gösterenlerin egemeliği altındaki bildiriler söz konusudur. Çeviri bu koşullarda özgün yaratım eylemiyle özdeşleşir bir bakıma⁴.

Elbette burada sözü edilen yaratı eylemi, özgün şiiri yazan ozanın yaratım eylemiyle aynı değildir. Duygular, düşünceler, imgeler, kısacası söz ve öz onun-
dur. Çevirmenin yaratıcılığı işte bu duygu, düşünce ve imgelere ilişkin söz ve ses öğelerini en usta biçimde, şiirin şiirselliği yitmeden (en az kayıpla) bir başka dile, erek dile aktarabilmesidir. Bu anlamda çeviri sözcüğü yetersiz kalmaktadır. Çünkü her toplumun kendine özgü düşünce ve duyuş kalıpları; doğayı, toplumu, bireyi, soyut kavramları algılayış biçimleri vardır. Akşit Göktürk'ün dediği gibi, "Kutsal Kitap"ın Eskimolar için yapılmış çevirisinde "Tanrım, bugünkü ekmeğimizi bize ver" yakarısı, "bugünkü balığımızı bize ver"⁵ biçiminde aktarılmıştır. Bu tür aktarımların şiir çevirilerinde de olması, kültürel öğelerin doğru aktarımı için kaçınılmazdır. Asıl güçlük biçimsel, imgesel ya da sessel öğelerin aktarımı sırasında karşımıza çıkmaktadır.

Bu bağlamda "şiir çevirisi yapmak zordur" genellemesi doğru değildir. Herşeyin göreceli olduğunu düşünürsek, çevirisi zor şiire karşın, kolay çevrilen şiirler de vardır. Zorluk ya da kolaylık, kimin neyi, nerede, ne zaman, kim için, nasıl çevirdiğiyle ilintilidir. Dolayısıyla tek bir şiir çevirisi yerine, şiir çevirilerinden söz etmek daha doğrudur. Örneğin bir Melih Cevdet Anday'ın, Edgar Allan Poe'dan çevirdiği "Annabell Lee" şiirinin, çeviri şiiri olduğunu bile bilmeden, ezberleyip okuduğumuzu kimse yadsıyamaz. Hani şu "Senelerce sernelerce eveldi/Bir deniz ülkesinde / Yaşayan bir kız vardı, bileceksiniz / İsmi Annabell Lee / Hiçbir şey düşünmezdi sevimliden / Sevmekten başka beni / (...)"⁶ dizeleriyle başlayan şiir.

Kuşkusuz birçok şiir için geçerli olan şey, Annabell Lee şiiri için de geçerlidir. Şiirin değişik çevirilerinin yapılmış olmasına karşın, akılda kalanı, okunanı Anday'inkidir. Çünkü şimdikiye dek yapılan çeviriler arasında, biçem, ses, dizin öğeleri açısından Poe'nun şiiri Anday'ın şiirine çok yakındır. Dolayısıyla Anday'ın çevirmenliği kadar, şairliğinin de bu başarıda büyük payı vardır.

Fransız Ozan Philippe Soupault, Orhan Veli ile yaptığı bir söyleşide, şiir çevirileri konusunda şunları söylüyor: "Şiir tercüme edilir. Yalnız tercüme edinin, onun bir söz sanatı olduğunu da unutmaması gerekir. Bu gerçeği yerine getirebilmek için de, şiiri herhalde bir şair tercüme etmeli. (...) Tercümenin bir

4 Vardar, Berke; Dilbilim Açısından Çeviri, Türk Dili, Çeviri Sorunları Özel Sayısı, TDK, Ankara, 1978, Sayı 322, s. 70.

5 Göktürk, Akşit; Çeviri: Dillerin Dili, Çağdaş Yay., İstanbul, 1986, s. 88.

6 Poe, Edgar Allan; Annabell Lee, Çev.: M. Cevdet Anday, a.g.e., s. 189.

özelliği de, sanatkârın şahsiyetini ortaya koyması gerekir. Mesela bu şiirlerin Türkçeleri okunduğu zaman, herhalde ilk göze çarpan, bunların aynı şiir okuluna bağlı olduklarını gösteren taraflardır. Oysa ki tercümelerini dinlediğim zaman, şairlerin şahsiyetleri arasındaki farkı görüyorum"⁷.

Burada, Orhan Veli'nin şu saptamasına da değinmekte yarar görüyorum: "Şairin dili, ressamın yahut bestecinin dili gibi evrensel değildir. (...) Değeri, söylenişinden çok söylenen şeyde olan romanla, hikaye, başka bir dile çevrildiği zaman, fazla bir şey kaybetmez, gel görelim şiir öyle değildir. Şiir, şairin dilinde bile ancak bir türlü söylenir. (...) Gerçi, birçok şiirlerin dünyanın birçok dillerine çevrilmiş olduğunu biliyoruz. Asıllarına pek az benzeyen, yani şaire evrensel olmak hakkını ancak bir yere kadar bağışlayan bu tercümelere de bir takım şartlara bağlı olarak yapıldıklarını unutmamak lazım. Bu şartların başında, eseri başka dillere çevrilen bir şairin, ileri bir medeniyetin insanı olması şartı gelir. Kullandığı dilin büyük bir dil, zengin bir dil, büyüklüğü dünyaca kabul edilmiş bir dil olması gerekir"⁸.

Orhan Veli bu görüşüyle belli ölçüde Ahmet Arif'e yaklaşıyorsa da, şiirin bazı koşullarla çevrilebileceğini ve çevrilmesi gerektiğini savunduğu içindir ki, Oktay Rifat, M. Cevdet Anday, Sabahattin Eyüboğlu, Azra Erhat, A. Kadir, C. Sıtkı Tarancı gibi arkadaşlarıyla birlikte Türkçemize en güzel çeviri şiirlerini kazandırmıştır.

Peki bir şiir art zamanlı çeviri olanakları ve çevirmenin (çevirmenlerin) ustalığıyla kaynak dildeki kadar güzel, anlamlı, güncel ve şiirsel olamaz mı? Bu durumu iki ayrı çeviri şiirde görelim:

DÜNYANIN EN TUHAF MAHLUKU

Akrep gibisin, kardeşim,
korkak bir karanlık içindesin, akrep gibi.
Serçe gibisin, kardeşim,
serçenin telaşı içindesin.
Midye gibisin, kardeşim,
midye gibi kapalı, rahat.
Ve sönmüş bir yanardağ ağzı gibi korkunçsun, kardeşim.
Bir değil,
beş değil,
milyonlarcasın, maalesef.

7 Veli, Orhan; "Philippe Soupault Türkiye'de", Bütün Yazıları, Adam Yay., İstanbul, 1992, ss. 199-200.

8 A.g.e., ss. 182-183.

Koyun gibisin, kardeşim,
gocuklu celep kaldırınca sopasını
sürüye katılıverirsin hemen
ve adeta mağrur, koşarsın salhaneye.
Dünyanın en tuhaf mahlukusun yani,
hani şu derya içre olup
deryayı bilmeyen balıktan da tuhaf.
Ve bu dünyada bu zulüm
senin sayende.
Ve açsak, yorgunsak, alkan içindeyse eğer
ve hala şarabımızı vermek için üzüm gibi eziliyorsak
kabahat senin
– demeye dilim varmıyor ama
kabahatin çoğu senin, canım kardeşim⁹.

Nazım HİKMET (1948)

"Tuhaf, mahluk, maalesef, celep, mağrur, salhane, içre, zulüm, kabahat..." gibi sözcüklerin giderek günlük dilden düşmeye başladığını düşünürsek, Fransızca çeviride daha bir canlılığın, güncelliğin, şiirselliğin yakalandığını ve çeviri şiirinden daha çok tat alındığını söyleyebiliriz. Kaldı ki, bir çeviri şiir bir başka dilde ezbere okunabiliyor, sözlerinden şarkı yapılabiliyorsa, bu hem şiirin, hem de çevirinin büyük başarısı olsa gerektir.

LA PLUS DROLE DES CREATURES

Comme le scorpion, mon frère,
tu es comme le scorpion,
dans une nuit d'épouvante.
Comme le moineau, mon frère,
tu es comme le moineau
dans ses menus inquiétudes.
Comme la moule, mon frère,
tu es comme la moule
enfermée et tranquille.
Tu es terrible, mon frère,
comme la bouche d'un volcan éteint.
Et tu n'es pas un, hélas.

9 Aydemir, Aydın; Nazım Nazım, Broy Yay., İstanbul, 1986, s. 57.

tu n'es pas cinq,
tu es des millions.
Tu es comme le mouton, mon frère.
Quand le bourreau habillé de ta peau,
quand le bourreau lève son bâton,
tu te hâtes de rentrer ans le troupeau
et tu vas à l'abattoir en courant, presque fier.
Tu es la plus drôle des créatures, en somme,
plus drôle que le poisson
qui vit dans la mer sans savoir la mer.
Et s'il y a tant de misères sur terre,
c'est grâce à toi, mon frère.
Si nous sommes affamés, épuisés,
si nous sommes écorchés jusqu'au sang,
pressés comme la grappe pour donner notre vin,
irai-je jusqu'à dire que c'est de ta faute, non.
Mais tu y es pour beaucoup, mon frère¹⁰.

Görüldüğü gibi kaynak metinde 24 dize olan şiir, erek dilde 28'e ulaşmış. Ayrıca, Türk dilinin kendi yapısından gelen eklemlilik nedeniyle, sözcük sayısı çeviri metinde neredeyse iki katına çıkmıştır. Özgün metinde bulunmayan bazı yinlemeler, şiirsellik ve ses kaygısı nedeniyle erek metinde ortaya çıkarken, bazı sözcükler ve şiirsel öğeler kaybolmuş, bunun yanı sıra Fransız dilinin şiirsel özelliklerine uygun bazı yeni sözcükler ve söyleyiş biçimleri eklenmiştir. Kısacası şiirin özü ve anlamı korunarak, kaynak dildeki metin Fransızcada yeniden yaratılmıştır.

Benzer durumu bu kez Sabahattin Eyüboğlu'nun Fransız ozan Ronsard'dan Türkçeye aktardığı "Epitaphe" adlı şiirde görelim:

EPITAPHE

Amelette Ronsardelette
Mignonelette, doucelette,
Très chère hôtesse de mon corps,
Tu descends là-bas faiblesse,
Pâle, maigrelette, seulette,
Dans le froid royaume des morts;

Toutefois, simple, sans remords

10 Hikmet, Nazım; *Antologie Poétique*, les éditeurs français réunis, Paris, 1964, s. 105.

De meurtre, poison et rancune,
Méprisant faveurs et trésors
Tant enviés par la commune.
Passant, j'ai dit; suis ta fortune,
Ne trouble mon repos, je dors¹¹.

Ronsard

MEZAR TAŞI YAZITI

Ronsard'ın ruhcağızı, zavalcılık,
Şirincik, mini minnacık, nazlıcık,
Sevgili misafiri bedenimin,
İnersin öbür dünyaya garipcik,
İncecik, sıskacık, saz benizlilik,
Ölülerin soğuk ülkesindesin.

Bereket alnın açık, tertemizsin,
Kan, kin, zehir karışmamış içine;
Birçok insanlar gibi düşmemişsin,
Şan şeref derdine, mal mülk peşine,
Deyip kestim yolcu, var git işine
Bırak uyusun Ronsard, rahat etsin.

Çev.: Sabahattin Eyüboğlu

Günlük dilde pek kullanılmayan, ama Ronsard'ın yaratıcılığıyla türetilen küçültme sıfatları ve sözcük oyunlarına dayanan şiirin, çok usta bir biçimde Türkçeye aktarıldığına tanık oluyoruz. Eyüboğlu Türkçenin olanaklarını büyük bir beceriyle kullanarak, ekleme ve eksiltmelerle şiiri bir bakıma yeniden yaratmıştır diyebiliriz.

Sanırsız bu başarı ve güzellikte; Eyüboğlu'nun becerisi kadar, şiire ve çeviriye yaklaşımının payı vardır. Ömer Hayyam'dan çevirdiği dörtlüklerin önsözünde şöyle demektedir: "Eski Hayyam çevirilerini okurken bir şeye takılırdım: Nasıl oluyor da derdim, düşüncesini bu kadar pervasızca söyleyen, hocalara, softalara böylesine çatan bir adam ağdalı, lügatli, cüppeli bir dille konuşuyor? Farsça bilmediğim için, çevirilerin Hayyam'ın kendi dilinde kullandığı ağza uyup uymadıklarını kestiremezdim. O'nun da bizim Divan şairlerimiz gibi, halkın bilmediği kelimeler kullandığını sanırdım. Abdülbaki Gölpınarlı'nın çevirileri çıktıktan

11 Eyüboğlu, Sabahattin; Şiirle Fransızca, Çan Yay., İstanbul, 1964, s. 52.

ve kendisine danıştıktan sonra anladım ki, düşünceyi yaptığını dilde de yapmış, bütün büyük adamlar gibi o da halkın, meydanın kelimeleriyle konuşmuş. Bu kelimelere halkın zor anlayacağı, belki de yanlış yorumlayacağı yeni anlamlar yüklemiş, o başka. Aynı şey Yunanca ve Latince'den yaşayan ve büyük Batı dillerine çevrilen yazarların başına da gelmiştir. Bizim Dede-Korkut gibi bir halk destancısı olan Homeros'u Fransızlar, yüzyıllarca bir Sorbon profesörü ya da bir Akademi üyesiymiş gibi konuşturmuşlardır. Benden önce, Hayyam'ı Türkçeye çevirenlerin çabalarını küçümsemiyorum. Tersine, başka başka anladığımız Hayyam'ın sofrasında onlarla oturup tartışmak benim için en büyük zevklerden biri oldu. Bu çeviriler, Hayyam'ın dörtlüklerini yeniden yorumlama, kendini zamanımızın şiir anlayışıyla yeniden tanıtmaya denemesidir¹².

SONUÇ

Her türlü güçlüklerle karşı, şiir çevirileri sürecektir. Her çeviri kendi dilinde biricik olan metni bir başka dilde yeniden yaratma eylemidir. Yine Octavio Paz'ın anlatımıyla "hiçbir metin, tümüyle özgün değildir, çünkü doğrudan doğruya dilin kendisi, özü bakımından bir çeviridir: Önce sözcüklerin dışındaki dünyanın sözcükler dünyasına aktarılmasıyla, sonradan da sözcüklerin dünyasında gerçekleştirilen bir çeviridir. Sözcüklerin evreninde her gösterge ve buna bağlı olarak her tümce, bir başka göstergenin ve bir başka tümcenin çevirisidir. Bu kanıtlanma, geçerliliğini yitirmeksizin tersine de işletilebilir: Her çeviri birbirinden farklı olduğundan, tüm metinler biriciktir. Buna göre her çeviri, belli ölçüde olmak üzere, bir buluş sayılır ve biriciklik niteliğini taşıyan bir metin oluşturur"¹³.

12 Eyüboğlu, Sabahattin, Hayyam: Bütün Dörtlükleri, Cem Yay., İstanbul, 1993, ss. 5-6.

13 PAZ Octavio, Düşler Boyunca Yaratmak, Can Yay., İstanbul, 1990, s. 64.